

POSLEDNJE NOVČANICE SFR JUGOSLAVIJE

Hrvatski kolekcionari nacionalnoga papirnog novca često raspravljaju o tome koja je emisija novčanica SFR Jugoslavije bila posljednja emisija pripadnosti hrvatskom nacionalnom izdanju. Je li to bila serija novčanica iz 1990. ili serija iz 1991. godine? Argumenti su različiti i cilj ovog rada jest razborito dati ispravan odgovor na to pitanje iz još uvijek bliske monetarne povijesti koje se manje-više svi dosta dobro sjećamo.

„Markovićev“ konvertibilni dinar

Mnogi čitatelji ovih redaka još pamte osmijeh posljednjega premijera SFRJ Ante Markovića kad je na kraju 1989. godine u Saveznoj Skupštini SFRJ s govornice zamahao dvjema novčanicama „novog“ konvertibilnoga dinara i najavio neočekivane monetarne promjene koje će se dogoditi 1. siječnja 1990. Te 1989. godine inflacija je u prosincu grabila stopom višom od 100 % mjesečno, a tečaj dinara do kraja prosinca dostigao je 69.450 za jednu njemačku marku. (1) Programom Ante Markovića dinar je denominiran: 10000 za 1 novi, konvertibilni dinar, a tečaj je vezan za njemačku marku u omjeru 7 dinara za 1 marku. Te 1990. godine građani su mogli u bankama zamijeniti dinare za devize (što je do tada bilo nezamislivo, a tako će biti nepunih 10 mjeseci). Smjesta je slijedila i nova emisija novčanica, dinari bez toliko zbunjujućih nula.

Slika 1. „Izvanredna“ emisija „Markovićeva“ dinara: 50 i 200 dinara

Narodna banka Jugoslavije emitirala je najprije dvije novčanice (slika 1.) iz serije „za izvanredne potrebe“: 50 i 200 dinara s datumom 1. 1. 1990. (poznatije kao „spomenici“), a koje su iz optjecaja povučene dosta brzo, između 3. 1. i 31. 3. 1991., jer su zbog hitnosti potreba optjecaja bile izrađene u tehnici ravnoga tiska, pa su se mogle lako krivotvoriti. Već 11. 3. 1990. pojavila se prva novčanica „za potrebe redovnog optjecaja“ (slika 2.) od 100 dinara, datirana 1. 3. 1990. i izrađena u kvalitetnoj tehnici dubokoga tiska, a uskoro su slijedile novčanice od 500 dinara (datirana 1. 3. 1990., emitirana 27. 4. 1990.), 50 dinara (datirana 1. 6. 1990., emitirana 10. 6. 1990.), 10 dinara (datirana 1. 9. 1990., emitirana 26. 11. 1990.) te posljednja u nizu, novčanica od 1000 dinara (datirana 26. 11. 1990., emitirana 30. 1. 1991.). (2)

Slika 2. „Redovna“ emisija „Markovičeva“ dinara: 10, 50, 100, 500, 1000 dinara

Monetarna situacija 1991.

Slijedom tragičnih povijesnih zbivanja u SFRJ u 1991. godini, uoči kojih su republike Hrvatska i Slovenija odlukom monetarnih vlasti u Beogradu izuzete iz primarne emisije Narodne banke Jugoslavije (3), hrvatske i slovenske monetarne vlasti pripremile su vlastitu emisiju kojom će u danom trenutku zamijeniti novčanice NB Jugoslavije u tekućem optjecaju. U isto vrijeme, pripremajući se za moguće takvo događanje, i NB

Jugoslavije pripremila je novu emisiju novčanica za slučaj da Hrvatska i Slovenija povuku iz optjecaja tekuće dinarske novčanice.

Kroz to vrijeme tekuća emisija dinara bivala je sve veća pa se u dnevnom tisku u Sloveniji u ljeto 1991. moglo pročitati da helikopterima JNA iz Beograda stižu za isplate vojsci svježe otisnuti svežnjevi novčanica u apoenu od 1000 dinara (4), što je, razumije se, znatno utjecalo na rast cijena i „crnog“ deviznoga tečaja, pa je vrijednost njemačke marke u mjenjačnicama sa 16-17 dinara u svibnju skočila na 20-22 u lipnju, na 25-28 u rujnu, na 33-36 u listopadu, na 42-44 u studenome te na 48-50 u prosincu te 1991. godine. (5)

Dakle, emisija „Markovićeve“ dinara ostala je u optjecaju u Hrvatskoj do kraja 1991. godine, sve do definitivnog neopozivog monetarnog osamostaljenja Republike Hrvatske 23. prosinca 1991. i uvođenja hrvatskog dinara kao zakonitoga plateznoga sredstva u našoj državi te su „Markovićeve“ novčanice prestale biti zakonito sredstvo plaćanja do 31. prosinca 1991. Slijedom odluke o prestanku svih državno-pravnih veza s dotadašnjom državom SFR Jugoslavijom, dana 8. listopada 1991., Republika Hrvatska do kraja te godine istodobno je provela i monetarno osamostaljenje. Tako je na teritoriju države pod nadzorom vlasti u Zagrebu stavljen u optjecaj privremeni novac u izdanju Ministarstva financija – hrvatski dinar, a vrijednost mu je utvrđena na 55 hrvatskih dinara za 1 njemačku marku. (6)

Hrvatski i novi „jugoslavenski“ dinar

Zamjena je obavljena od 23. prosinca 1991. do 31. prosinca 1991., po omjeru 1 : 1. Od nove godine 1992. novi hrvatski dinar postao je jedino zakonito platežno sredstvo na području Republike Hrvatske.

Ipak, nije hrvatski dinar uveden na cijelom hrvatskom teritoriju. U to vrijeme znatan dio države bio je pod činjeničnom vlašću pobunjenih Srba (tzv. Republika Srpska Krajina), a dubrovačko područje od granice s Crnom Gorom pa na zapadu sve do okolice Stona i gotovo do rijeke Neretve, osim najužega područja Grada Dubrovnika, bilo je pod vojnom vlašću tzv. Jugoslavenske Narodne Armije, u čijim su se postrojbama nalazili većinom vojnici iz Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine te Makedonije, također i pripadnici različitih paravojnih skupina pretežito iz sjeverne Crne Gore i istočne (srpske) Hercegovine. Na tim područjima hrvatski dinar nije mogao biti uveden u optjecaj.

Međutim, NB Jugoslavije, u očekivanju neovisne hrvatske novčane emisije, pripremila je novu seriju novčanica jugoslavenskoga dinara, kojima će, kad Hrvatska uvede vlastitu valutu, povući „Markovićeve“ dinare iz područja pod svojom monetarnom vlašću (Bosna i Hercegovina, Srbija, Crna Gora, Makedonija) i zamijeniti ih tom novom emisijom. I u tom slučaju, omjer zamjene utvrđen je na 1 : 1, a zanimljivo je da je tečaj novog „jugoslavenskoga“ dinara (slika 3.) utvrđen na 65 za 1 njemačku marku, dakle 10 novčanih jedinica više nego li je NB Hrvatske procijenila vrijednost hrvatskoga dinara. (7) Fizička zamjena obavljena je od 25. prosinca 1991. do 3. siječnja 1992. na svim teritorijima i dalje formalno postojeće SFR Jugoslavije koji su se nalazili pod civilnom ili vojnom, odnosno monetarnom vlašću Beograda. (8)

Slika 3. Emisija novog „jugoslavenskoga“ dinara: 100, 500, 1000, 5000 dinara

Novi „jugoslavenski“ dinar emitiran je u novčanicama identičnima prethodnom „Markovićevu“ izdanju uz sljedeće izmjene:

1. temeljne boje promijenjene,
2. iz naziva države SFR Jugoslavija na aversu uklonjeno „SFR“,
3. uklonjena imena republika koja su se u prethodnoj emisiji nalazila otisnuta u vertikali s lijeve i desne strane tiskanog okvira aversa,
4. uveden apoen od 5000 dinara s likom Ive Andrića,
5. apoeni od 10 i 50 dinara (slika 4.) nisu emitirani.

Valja napomenuti i da su se neizdane novčanice novog „jugoslavenskoga“ dinara u apoenima 10 i 50 dinara u vrlo ograničenom broju pojavile na kolekcionarskom tržištu. Apoen 10 dinara pojavio se u tri varijante: bez numeracije, numeriran nultom serijom „AA 0000000“ te do sada jedan jedini viđeni primjerak redovne numeracije, i to zamjenske „ZA“ serije. Apoen 50 dinara također se pojavljuje bez numeracije, numeriran nultom serijom „AA 0000000“, a poznato je i desetak primjeraka redovne numeracije „AA“ i „AC“ serije.

Budući da je NB Jugoslavije emisiju 1991. klasificirala kao „emisiju za izvanredne potrebe“ (9), a ne kao novu redovnu emisiju, emisija novčanica dinara s datumom 1991. predstavlja emisiju SFR Jugoslavije koja je izrađena u vrijeme dok je SFR Jugoslavija još uvijek i formalno i pravno postojala, uključujući Hrvatsku i Sloveniju, a na dan emi-

Slika 4. Nezdane novčanice novog „jugoslavenskog“ dinara: 10 i 50 dinara

sije, s međunarodnopravnoga stajališta, SFR Jugoslavija bila je i dalje priznata država u svojoj cjelovitosti. Stoga, unatoč činjenici da je Republika Hrvatska 8. listopada 1991. proglasila prekid svih državno-pravnih veza s dotadašnjom državom SFR Jugoslavijom, emisija 1991. ne može se smatrati nikako drukčije nego kao posljednja emisija i hrvatske nacionalne baštine iz razdoblja postojanja SFR Jugoslavije.

U stvarnosti, optjecaj hrvatskoga dinara i novog „jugoslavenskoga“ dinara nije se na teritoriju Republike Hrvatske nigdje „preklapao“, osim na već spomenutom dubrovačkom području, od granice s Crnom Gorom pa na zapadu sve do okolice Stona, osim najužega područja Grada Dubrovnika. Za razliku od samoproglašene „Republike Srpske Krajine“, gdje je novi „jugoslavenski“ dinar uveden, i koja je sa slobodnim teritorijem Republike Hrvatske bila „razdijeljena“ crtom bojišta, bez komunikacije stanovništva, na dubrovačkom području postojala je specifična i jedinstvena situacija: okolica Dubrovnika nije „proglašena“ srpskom paradržavom nego je to bilo jednostavno područje pod vojnom upravom Beograda. U dubrovačkim prigradskim naseljima Mokošica i Zaton stanovništvo je u znatnom broju ostalo u svojim domovima i nije izbjeglo. Samo u Mokošici ostalo je, procjenjuje se, oko 1500 do 2000 stanovnika. (10) Komunikacija stanovništva između Dubrovnika i Mokošice uspostavljena je brodskom linijom (kojom je zaobiđena crta bojišta), čime je omogućena relativno uredna opskrba stanovništva koje je ostalo pod vojnom vlašću tzv. „Jugoslavenske narodne armije“. Jedinstvenost tog slučaja jest i to da je u Mokošicu, iako nije bila pod hrvatskom državnom vlašću, kao sredstvo plaćanja uveden hrvatski dinar, ne službeno, jer tamo hrvatske vlasti nije bilo, nego spontano, donošenjem hrvatskog novca brodskom komunikacijom iz slobodnoga Dubrovnika. Istodobno, dogodio se, činjenica je, paralelni „utjecaj“ novog „jugoslavenskoga“ dinara, iz dva razloga: prvi, jer su taj novac stavljali u optjecaj vojnici

tzv. JNA, oni koji su odlučili robu iz trgovina platiti, a ne jednostavno uzeti s police, drugim riječima - ukrasti. I drugi razlog, fluktuacija stanovništva, koje je u praktičnim životnim potrebama ili bolje reći u preživljavanju došlo u posjed izvjesnih iznosa novog „jugoslavenskoga“ dinara, te su se novčanice tim putem čak pojavile ograničeno i na području Dubrovnika, ali nikada tamo nisu prihvaćene kao platežno sredstvo. Tako je zabilježena – jedina u Hrvatskoj – situacija da su hrvatski dinar i novi „jugoslavenski“ dinar u tim ograničenim uvjetima optjecali istodobno, i to na početku „al pari“, što znači da je 1 novi „jugoslavenski“ dinar (prisilno) priman za 1 hrvatski dinar.

Budući da su se monetarne politike Zagreba i Beograda znatno razlikovale, tj. emisija novog „jugoslavenskoga“ dinara rasla je brže nego emisija hrvatskoga dinara, „crno“ tržište ubrzo je uspostavilo novu ravnotežu dviju valuta. Odnos 1 : 1 zadržao se vrlo kratko. Već sredinom siječnja 1992. 100 YUD računalo se 80 HRD, na što je utjecala činjenica da je 15. siječnja 1992. Republika Hrvatska dobila međunarodno priznanje te je postalo i međunarodnopravno jasno da je tzv. JNA okupator hrvatskoga teritorija i da će se kad-tad morati povući u Bosnu i Hercegovinu, Srbiju, Crnu Goru i Makedoniju.

Veljača je obilježila početak znatnije promjene „snaga“ dviju valuta pa je sredinom toga mjeseca 100 YUD računano za 50 HRD. Novi „jugoslavenski“ dinar u travnju 1992. doživio je novi udarac: 6. travnja nezavisnost su proglasile Bosna i Hercegovina te Makedonija, a već 26. travnja Makedonija je uvela vlastitu valutu, denar, i povukla iz optjecaja novčanice novog „jugoslavenskoga“ dinara. (12) U novonastalim okolnostima, vrijednost novog „jugoslavenskoga“ dinara naglo se urušila pa je na kraju travnja 100 YUD računato za 25 HRD. Početak svibnja donio je i nove geostrateške okolnosti: bojni pritisak „Hrvatske vojske“ na tada već ne „Jugoslavensku narodnu armiju“ nego na „Vojsku Jugoslavije“ postajao je sve jači i bližio se kraj okupacije. Mokošica je oslobođena 25. svibnja i taj dan označio je ujedno i kraj kratkotrajnog „suživotu“ hrvatskog i novog „jugoslavenskoga“ dinara na dubrovačkom području. (13)

5000 dinara „Ivo Andrić“: izvorno novčanica „Markovićeve“ dinara SFR Jugoslavije?

Kako je u prethodnom poglavlju rečeno, NB Jugoslavije u emisiji je novčanica dinara s datumom 1991. uvela u optjecaj i do tada neizdani apoen od 5000 dinara s likom hrvatskoga nobelovca Ive Andrića. Autor ovog rada opravdano i ovdje argumentirano drži da je ta novčanica prethodno bila planirana u sklopu emisije „Markovićeve“ dinara, ali razvoj političkih događanja tijekom godine 1991. nije dopustio da taj apoen bude izdan u svojoj prvotno planiranoj verziji. Više elemenata na toj novčanici pokazuje da je ona pripremljena (a moguće čak i otisnuta u izvjesnom broju primjeraka) u izvornoj verziji „Markovićeve“ dinara, i to s datumom oko kraja 1990. ili početka 1991. godine. Ti elementi na apoenu 5000 dinara 1991. jesu:

1. U naslovu države „JUGOSLAVIJA“ jasno je vidljivo (slika 5.a) da ćirilčni i latinični naziv nije centriran jedan iznad drugoga, nego je latinični naziv „pomaknut“ udesno, što je posljedica naknadnog uklanjanja s tiskarske matrice onog „SFR“ iz naslova „SFR JUGOSLAVIJA“, koji je bio na izvornoj, prvoj neemitiranoj novčanici.

Tako pozicionirana slova nalaze se na svim novčanicama „Markovićeve“ dinara. Inače, NB Jugoslavije taj je „nedostatak“ korigirala na izdanju iduće emisije, emisije dinara SR Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) 1992., koji su zapravo bili modificirani apoeni prethodne emisije. U toj emisiji ćirilični je i latinični naziv „JUGOSLAVIJA“ „ispravljen“, tj. centriran (slika 5.b).

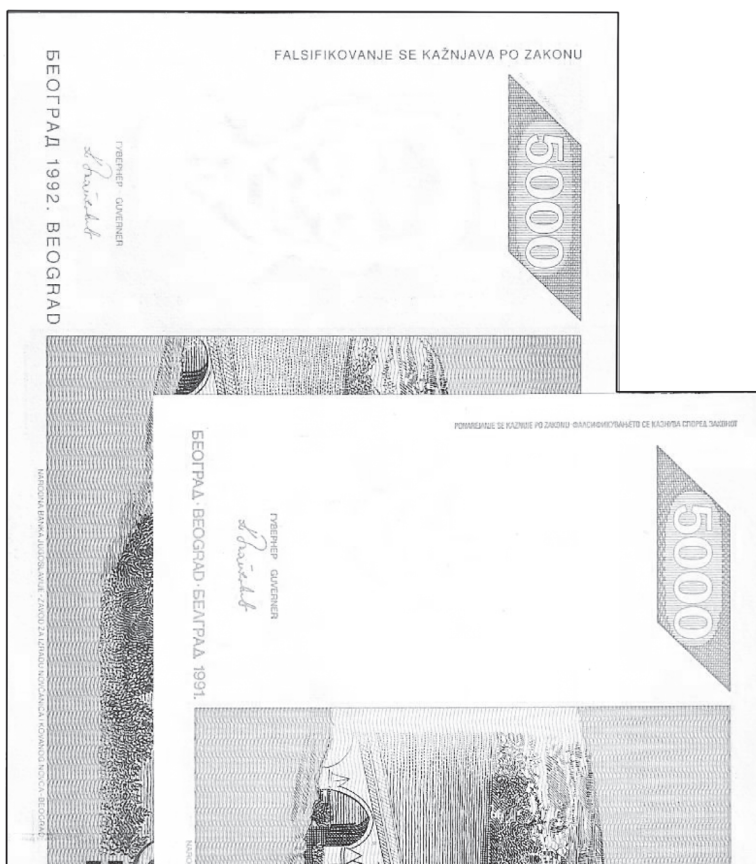
Slika 5.a Iz naziva države na apoenu 5000 dinara 1991. jasno je uklanjanje „SFR“

Slika 5.b Ilustrativna usporedba naziva države na apoenu 5000 dinara 1991. s jasno „uklonjenim“ „SFR“ te centriran naziv naknadno na apoenu SR Jugoslavije iz 1992.

2. Na aversu u vertikali lijevo i desno (slika 6.) ostavljen je prostor za otisnuta imena republika kao na svim novčanicama „Markovićeve“ dinara. Taj ostavljeni prostor jasno je vidljiv osobito na lijevoj strani, gdje crtež Višegrada nije otisnut u širini 3 do 4 mm uz rubnik, tj. ne dodiruje rubnik, jer su na tome mjestu na izvornoj, prvoj neemitiranoj

novčanici, stajala imena republika, pa je potpuno sigurno da je taj „prazan“ prostor lijevo u vertikali na aversu apoena izdanja 1991. posljedica naknadnog uklanjanja imena republika s tiskarske matrice. I u tom slučaju, NB Jugoslavije taj je „nedostatak“ korigirala na izdanju iduće emisije dinara SR Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) 1992., pa je crtež Višegrada „produljen“ sve do ruba otisnutog cijeloga aversa.

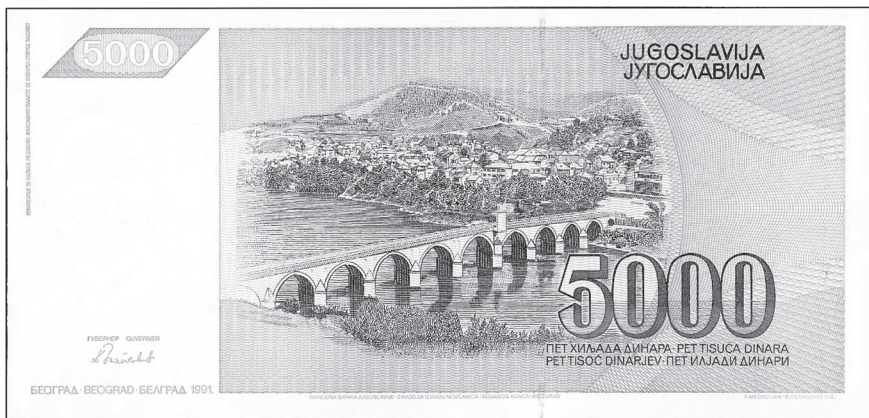

Slika 6. „Prazan“ prostor lijeve vertikale na apoenu 5000 dinara 1991. s jasno „uklonjenim“ imenima republika te „ispravljene“ crtež Višegrada na apoenu od 5000 dinara 1992.

3. Nominalna vrijednost (slika 7.) otisnuta je na svim jezicima SFR Jugoslavije kao i na dotadašnjim apoenu „Markovičeva“ dinara: srpskom, hrvatskom, slovenskom i makedonskom jeziku. To govori da je apoen nedvojbeno imao za cilj optjecati u cjelovitoj SFR Jugoslaviji, uključujući i Sloveniju i Hrvatsku. Također, to što slovenski i hrvatski nisu uklonjeni s apoena emisije 1991. govori da je emisija 1991. zapravo nastala u „posljednji“ trenutak (zbog očekivanog monetarnog osamostaljenja Slovenije i Hrvatske) modificiranjem tekuće emisije „Markovičeva“ dinara u još neizvjesnom ishodu

političke krize u SFR Jugoslaviji te da je tiskanje te emisije počelo prije izbijanja rata u Sloveniji krajem lipnja 1991.

Slika 7. Cjeloviti avers 5000 dinara 1991., slovna nominalna vrijednost na svim službenim jezicima

4. Lik Ive Andrića kao nobelovca logički je slijed na novčanicu s likom Nikole Tesle, također nobelovca, koji je na „Markovićevu“ dinaru otisnut na apoenu od 1000 dinara 26. 11. 1990., pa je izgledno da je tendencija bila predstaviti likove naših nobelovaca (slika 8.) u slijedu.

Slika 8. Niz nobelovaca: Nikola Tesla, Ivo Andrić

5. U literaturi NB Jugoslavije (Srbije) stoji da nomenklaturni broj izdanja za apoenu 5000 dinara 1991. jest I-3, a za apoenu 5000 dinara 1. 5. 1985. (s likom J. B. Tita) iste serije (tipa) jest I-1. (14) Istodobno, nomenklaturni broj I-2 „preskočen“ je u pregledu izdanih novčanica u kojem između tih dvaju izdanja iz 1985. i 1991. nije bilo drugih vrsti apoena 5000 dinara, pa je posve jasno da nomenklaturni broj I-2 pripada (neizda-

nom) apoenu 5000 dinara (za sada nepoznatoga datuma s kraja 1990. ili početka 1991.) s likom Ive Andrića kao posljednjem apoenu niza emisije „Markovićeve“ dinara. (15)

Dvije nezdane novčanice NBJ emisije1990.

Na kolekcionarskom tržištu pojavljuju se i dvije novčanice za koje se ne može reći da pripadaju „Markovićeve“ dinaru, a niti novom „jugoslavenskom“ dinaru. To su novčanice u apoenu od 100 dinara 1. 3. 1990. u maslinastoj boji tiska, jednakoj boji kasnije emitiranog apoena novog „jugoslavenskoga“ dinara od 100 dinara 1991., a po svim ostalim elementima identične apoenu od „Markovićeve“ 100 dinara 1. 3. 1990. emitiranih u zlatno-žutoj boji. Druga novčanica jest apoenu od 500 dinara 1. 3. 1990. u narančastoj boji tiska, jednakoj boji kasnije emitiranog apoena novog „jugoslavenskoga“ dinara od 500 dinara 1991., ali za razliku od 100 dinara, elementi novčanice odgovaraju novčanici emitiranoj 1991.: iz imena države izbačeno je „SFR“, a nema ni imena republika u vertikali aversa lijevo i desno. Te dvije novčanice ne spominju se u službenoj literaturi NB Jugoslavije. Može se pretpostaviti da su u oba slučaja to bili prijedlozi za emisiju novog „jugoslavenskoga“ dinara koji su odbačeni u takvom obliku, tj. s takvim elementima, te su dodatno „politički“ modificirani (jedino uz prihvaćenu boju tiska) i izrađeni u konačnoj verziji koju poznajemo kao emisiju 1991.

Svakako su to kolekcionarski specijaliteti, trenutno dosta rijetki na tržištu, a do sada su se pojavili isključivo numerirani nultom serijom „AA 000000“ ili bez ikakve numeracije, što također potvrđuje da su to predloži. Nije, međutim, isključeno da postoji i primjerak redovne numeracije, ali do trenutka pisanja ovog rada takav primjerak nije otkriven.

Cilj ovog rada bio je pomoći kolekcionarima u dvojbi o tome „gdje“ povući crtu u emisiji novčanica dinara bivše Jugoslavije koji pripada i hrvatskom nacionalnom izdanju. Stav autora jest da hrvatska nacionalna izdanja unutar jugoslavenske zajednice moraju obuhvatiti i emisiju dinara 1991. i svi dostupni argumenti tome u prilog ovdje su izneseni. Konačnu odluku svakako mora donijeti svaki kolekcionar ponaosob. U svakom slučaju, kakva god ta odluka bila, osnovni je cilj ispunjen, a to je promicanje notafilije kao lijepog, zanimljivog i vrijednoga hobija, kao svjedoka vremena, povijesti, politike, ekonomije i kulture nekog povijesnog razdoblja.

Dokumentacija i izvori podataka

- (1) www.nbs.rs, Narodna banka Srbije, arhiva
- (2) *J. Hadži-Pešić*, „Novac u Jugoslaviji 1944/92.“, NBJ, Beograd, 1996.
- (3) www.nbs.rs, Narodna banka Srbije, arhiva
- (4) „Slobodna Dalmacija“, dnevna izdanja za lipanj 1991.
- (5) „Dubrovačka banka“ d.d. Dubrovnik, tečajne kotacije na početku mjeseca
- (6) www.hnb.hr, Hrvatska narodna banka, arhiva
- (7) NB Jugoslavije, „Kursna lista“ na dan 25. 12. 1991.
- (8) *J. Hadži-Pešić*, „Novac u Jugoslaviji 1944/92.“, NBJ, Beograd, 1996.
- (9) „Službeni list SFRJ“, br. 93/91

- (10) „Dubrovački vjesnik“, ratna izdanja za prosinac 1991.
- (11) „Dubrovački vjesnik“, ratna izdanja za siječanj – svibanj 1992.
- (12) www.nbrm.gov.mk, Narodna banka Makedonije, arhiva
- (13) Istine radi, VJ zadržala se od 26. 5. do 18. 10. 1992. i dalje na dubrovačkom području, i to od Plata i Cavtata pa do granice s Crnom Gorom, ali u uvjetima za koje se više ne može smatrati da je „jugoslavenski“ dinar uopće optjecao jer je preostalo stanovništvo opskrbljivano isključivo humanitarnim putem.
- (14) Nova modernija serija novčanica SFRJ (nakon serije 1965/74.) počela je potpuno novim tipom dizajna, prvi put na novčanici 5000 dinara 1. 5. 1985. koju je kreirao talijanski dizajner T. Cionini, a nastavljena je izradom novčanica toga tipa u nizu apoena sve do 2000. godine, kada NB Srbije počinje emisiju novodizajnirane serije. www.nbs.rs, Narodna banka Srbije, arhiva
- (15) *J. Hadži-Pešić*, „Novac u Jugoslaviji 1944/92.“, NBJ, Beograd, 1996.